

08 HAZİRAN 1992

10

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

10. Sayı

Atatürk Üniversitesi Basımevi-ERZURUM, 1991

EŞ'ARİLER İLE MÂTÜRİDİLER ARASINDAKİ GÖRÜŞ AYRILIKLARI

Sayı: 9'dan devam

Prof. Dr.Emrullah YÜKSEL

5- Allah'ın Kullara Güç Yetiremeyecekleri Şeylerle Teklifte Bulunması (Teklif Mâ lâyütâk):

Kul gücünün dışında olan şeyle teklif olunmaz. Çünkü yükümlü tutulan (memur)ın edâsına güç yetiremeyeceği şeyle teklifte bulunulması, muhâl (gayr-ı mümkün) ve insanın gücü dahilinde olmayan şey "Mâ lâyütâk"tır. Hanefi alimlerine göre, insanın güç yetiremeyeceği şeyle mükellef tutulması caiz değildir. İmâm Eş'ari ve çoğu taraftarlarınca bu caizdir.

"Teklif ", lûgat bakımından külfetli "zor" bir işi bir kimseye yüklemek, emretmek demektir. İstulâhda ise, ta'ciz (âciz bırakma) kasdı olmaksızın zor bir işin yapılmasını istemek anlamını taşımaktadır. Muhatabı âciz bırakmak, onun aczini ve güçsüzlüğünü ortaya koymak kasdıyla olan teklifler, gerçek teklif değildir ve bunlar sadece muhatabın aczini ispat ederler.

İslâm âlimleri, insanın güç yetiremeyeceği (mâ lâyütâk) şeyleri üç kısma ayırmışlardır:

1- Ednâ (aşağı) derecesi: Akla ve âdete göre mümkün ve insanın gücü dahilinde olduğu halde, meydana gelmeyeceğini önceden Cenab-ı Hakk'ın bilmesinden dolayı haber verdiği için olması imkânsız (mümteni') olan şeydir. Âsilerin itaatla, kâfirlerin imanla mükellef tutulması gibi. Bu çeşit fiillerle insanların yükümlü tutulması, hem caiz, hem de olmuştur. Bunda ihtilâf yoktur. Ehl-i sünnet ve ehl-i itizâle göre bu çeşit teklifin vukuunda ittifâk vardır. Çünkü bu gibi fiiller aslında insanın gücü dahilindedir. Fiilin esasî imkânsız değildir.

Ebû Cehil ve Ebû Leheb gibilerin küfür ve isyanları kendi irâde ve seçenek (ihtiyâr) leriyle meydana gelmiştir. Cenab-ı Hak, onların kendi irâde ve ihtiyârlarıyla küfür ve isyan edeceklerini ezelde olmadan önce bildiği halde yine onları iman ile mükellef tuttu. Yoksa

onları buna (küfre) zorlamamıştır. İşte bunların iman etmeyeceklerini Cenab-ı Hak bildiğinden bu ezeli ilmüne göre haber verdiğinden dolayı iman etmeleri imkânsızdır. Zira Allah Teâlâ daha önce onların iman etmeyeceklerini ezeli ilmiyle bildiği için haber vermiştir. Onların iman etmeleri, Allah'ın ilmüne ve haber vermesine göre, yani ilâhi ilme aykırı bulunmasından dolayı imkânsız oluyor.

Oysa iman fiili zatından dolayı imkânsız değildir. Allah'ın Ebû Leheb gibi kâfirlerin iman etmeyeceklerini önceden haber vermesinin cebir olduğu söylenemez. Çünkü ilim, bilinene tabiidir, bilinenin ortaya çıkmasından, ibarettir. Yoksa bilinenin sebebi değildir, onun mahiyetini değiştirmez. Bilinen aslında ne ise yine odur. Böylece Allah'ın haber vermesi ve irâde etmesi ilmüne tabiidir. O'nun ilminin tersine birşeyin meydana gelmesi ise imkânsızdır. Çünkü Allah, bilgisizlik (cehl) den uzaktır:

2- Evsat (Orta) derecesi: Hem esas bakımından, hem akıl yönünden mümkün olup da, âdete ve insan gücüne göre mümteni' (gayr-i mümkün) olandır. Cisimleri yaratmak, vasıtasız uçmak, bir dağı bir kimsenin kaldırıp sırtına alması gibi. Bunlar Allah'ın iradesine göre mümkündür. İnsanların bu günki yaratılışlarına ve âdete göre imkânsız ise de, akla göre imkân dahilindedir. Çünkü Allah bir kimseye cisimleri yaratma, havada uçma, dağı kaldırma gücü verirse, o kimse bu işleri yapabilir. İşte böyle insanın gücünü aşan orta derece olarak kabul edilen "*mâ lâ yutâk*" (güçyetirilemeyen şey) ile Allah, hiç kimseyi mükellef tutmamıştır. Böyle bir teklif vaki değildir. Bunun delili, Kur'an-ı Kerim'deki "*Allah bir kimseye gücünün yetmeyeceğini teklif etmez*" (2/286) ayetidir. Bu konuda, ehl-i sünnet ile ehl-i itizâl arasında görüş ayrılığı yoktur. Ancak eş'ariler, "*gerçekte böyle bir teklif vaki değilse de aslında bu caizdir*" derler. Maturidiler ise, böyle bir teklif vaki' olmadığını gibi aslında caiz de değildir, görüşündedirler.

3- Aksâ (en son) derecesi: Hem aslına göre, hem akla göre imkânsız olandır. İşte asıl mümteni' ve muhal olan bu nevidir. İki zıttın, iki çelişkinin bir arada, bulunması ve kalb-i hakâyık gibi, siyah ve beyazın bir şeyde aynı anda bulunması iki zıttın bir arada bulunmasıdır (Cem'-i Ziddeyn). İki çelişkinin bir arada bulunması (ictimâ'-i nakizeyn) da, bir şeyin aynı anda ve aynı mekânda hem varlığı, hem yokluğu düşünülemez olmasıdır ki, bu hem aslen, hem aklen imkânsız (muhal) dir. Kalb-i hakâyık'ın anlamı da, mümkünü muhal, vâcibi veya muhâlî mümkün kılmak demektir. İşte bunlar, hem âdete göre, hem akla göre muhal olan şeylerdir. Zatları ve mahiyetleri itibarıyla muhâldir. Bu tür "*mâ lâ yutâk*" da ihtilâf yoktur. Çünkü onunla ne teklif caizdir, ne de vâkidir⁹².

İnsanın güç yetiremeyeceği bu üç kısmı; böyle kısaca gördükten sonra, şimdi akli açıdan ihtilâf konusu olan "orta" derecedeki "Ma lâ yutâk" hakkında Eş'ariler ile Mâtüridilerin görüşlerini ve dayandıkları delilleri inceleyelim.

Mâtüridilere göre, teklif (mükellef tutmak), kul tarafından meydana getirildiğinde sevap kazanılan, edâdan çekinildiğinde ceza görülen bir hususta düşünülebilir. Bu, ancak insanın yerine getirmesi mümkün olan konuda caizdir, yerine getirmesi mümkün olmayan hususta caiz değildir. Bu konuda Allah'ın teklifte bulunmadığına dair ayet-i kerimeleri gayet açıktır: "لا يكلف الله نفسا الا وسعها" "Allah bir kimsenin yetmiyeceğini teklif etmez." ⁹³; "وما جعل عليكم في الدين من حرج" "Hak Tealâ dinde darlık güçlük vermedi." ⁹⁴ Cenab-ı Hak'ın böyle vuku bulmadığını haber verdiği her şeyin olması caiz değildir. Aksi takdirde, Onun yalan olması icap eder ki bu imkânsız (Muhâl) dır ⁹⁵.

Aynı şekilde, Mâtüridilerce, insan gücünün üzerinde olan bir şey ile teklif, meydana gelmesi muhal olan bir şeyin olmasını istemektir ki, boş ve anlamsızdır. Köre bakmakla, kötürüme yürümele teklifte bulunmak gibi. Böyle bir durum, yalnız Cenab-ı Hak için değil, aynı zamanda sağlam yaratılıştaki olan kimse için de bir eksikliklerdir. Adâlet, hikmet gibi kemâl sıfatlarıyla muttasıf olan Cenab-ı Hak, bu gibi kusur ve eksikliklerden münezze (uzak) tir ⁹⁶. Bu konuda, Mu'tezile, Allah'ın en iyiyi yaratması gerektiği (el-aslah 'alellah) prensibinden hareketle, Mâtüridilere muvafakat etmiştir. Ancak Mu'tezile mezhebi, kulun fiillerinin kendilerine dayandırılmasını tevhid yoluyla (dolaylı olarak) kabul etmektedirler. Şöyleki insan, kapıyı açmak için eliyle anahtarını çeviriyor, elin hareketinden meydana gelen anahtarın hareketiyle kapı açılmaktadır ⁹⁷. Bir de Mâtüridiler, Allah'a Mu'tezilenin anladığı anlamda bir vaciplik isnat etmezler.

⁹²Büyük Haydar Efendi, Usul-i Fıkah Dersleri, İkinci Basılış, Nâşiri: M. Çevik-K. Meral, İstanbul, 1966, s. 104-109; S. Ş. el Cürçânî, Şerhu'l-Mevâkif, II, s. 68-69; el Mercânî, Şihâbüddin Harun b. Bahaüddin, K. el-Hikmeti'l-Bâligâti'l-Cenniyye., S. 51; Seyyid, Bey, Usul-ı Fıkah Dersleri, s. 236-242.

⁹³II/286.

⁹⁴XXII/78.

⁹⁵K. et-Telviḥ ve't-Tavdiḥ, I, s. 373.

⁹⁶Ebû Uzbe, er-Ravzatu'l-Behiyye, s. 54; Şeyhzâde Abdurrahîm, Nazmu'l-Ferâid, s. 26; Seyyid Bey, Usul-ı Fıkah Dersleri, s. 237; el-Beyâdi, İşârâtü'l-Merâm, s. 248; Nüreddines-Sâbüni, Mâtüridiyye Akaidi, Tercüme Eden: Bekir Topaloğlu, s. 145.

⁹⁷el-Mercânî, K. el-Hikmeti'l-Bâliga, ... s. 52.

Eş'arilere gelince; şöyle diyorlar: Cenab-ı Hak, her şeyin yaratıcısı, bütün varlıkların mutlak mâlikidir. Dilediği gibi tasarruf eder; istediğini emr ve irade eder. İradesini uzaklaştırarak, hükümüne engel olacak yoktur. Hikmetinden ve hiç bir fiilinden sual olunmaz. Kudreti sonsuzdur, sınırlanmaz. Üzerine hiçbir şey vacip değil, hiçbir fiili çirkin olamaz⁹⁸. O gayelerden ve faydalardan münezzehtir. Bu hususta Eş'ariler, şu ayetleri delil getirmektedirler: "Allah *يُحْكِمُ مَا يَرِيدُ* "Allah dilediğini yapar."⁹⁹ " *ما يَشَاءُ* Allah dilediğini emreder"¹⁰⁰; " *رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ* "Ulu Tanrımızı Takat getiremeyeceğimiz yükü bize yükleme."¹⁰¹ Eğer bu, caiz olmasıydı, ondan Allah'a sığınmak da doğru olmazdı¹⁰². Eş'ariler, şu ayet-i kerimeyi de "Ma lâyutak"ın caiz olduğuna delil olarak göstermişlerdir: " *أَبِثُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ* " *Bunların adlarını bana bildirin*"¹⁰³ Allah Tealâ, meleklerle, eşyanın isimlerini bilmediklerini bilmesine rağmen, onlara eşyanın isimlerini haber vermekle emir buyurdu¹⁰⁴. Allah Tealâ " *كَانُوا يَسْتَطْعُونَ السَّمْعَ* "Onlar hakkı işitmeye tahammul edemezlerdi."¹⁰⁵; " *كَانُوا لَا يَسْتَطْعُونَ سَمْعًا* " *Kur'an dinlemeye güçleri yetmeyen kâfirler*."¹⁰⁶ buyurmuştur. İşte Eş'arilere göre, bu ayetler, Allah'ın kullara güç yetiremeyecekleri şeylerle teklifte bulunmasının caiz olduğunu göstermektedir¹⁰⁷.

Mâtüridiler ise, Eş'arilerin delillerine karşı şu şekilde cevap vermektedirler:

1- Allah Tealâ'nın Kur'an-ı Kerimdeki şu ayeti: " *أولم نعمر* اولم نعمار *فيها* Sizi düşünüp öğüt alacak kimse için kâfi gelecek derece yaşatmadık mı? Sonra size eğri yolun encamından korkutan Peygamber de gelmişti..."¹⁰⁸.

⁹⁸ Aynı eser, s. 51; S. Ş. el-Cürçânî, Şerhu'l-Mevâkıf, s. 537; Seyyid Bey, Usûl-ı Fıkıh Dersler, s.236; Louis Gardet, Dieu et La Destinée de l'Homme, s. 94-95; Ebû Hâmid al-Gazzâlî, İtikatta Orta Yol, Çeviren: Dr. Kemal Işık, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971, s.131.

⁹⁹ III/40.

¹⁰⁰ V/1.

¹⁰¹ II/286.

¹⁰² Seyhzâde Abdurrahim, Nazmu'l-Ferâid, s.26; Nüreddin es-Sâbüni, Mâtüridiyye Akaidi, Terc. Eden Bekir Topaloğlu, s. 145; Ebû Uzbe, er-Ravzatu'l-Behiyye, s. 54-55.

¹⁰³ II/31.

¹⁰⁴ Dipnot 11 deki kaynakların aynı yerleri.

¹⁰⁵ XI/20.

¹⁰⁶ XVIII/101.

¹⁰⁷ Bak. Ebû Uzbe, er-Ravdatu'l-Behiyye, s. 55.

¹⁰⁸ XXXV/37.

Onun kullara güçlerinin yetmiyecekleri şeylerle teklifte bulunmasını aklın, muhal gördüğüne işaret etmektedir. Çünkü bu ayetten anlaşılmaktadır ki teklifin terkinden dolayı insan cezaya çarpılmaktadır. Zira bu teklifi terk etmek çirkindir, yani övülmeğe değer sonuçtan uzaktır. Oysa Allah Teâlâ, hikmet sıfatıyla muttasıf olduğundan ancak sonucu övülmeğe değer güzel fiili işler¹⁰⁹.

2- Ayette (II/286), takat getirilemeyecek şeylerin yükletilmesinden Allah'a sığınılmaktadır. Allah'ın bir kişiye, gücünün taşıyamayacağı bir dağı veyahut duvarı yüklemesi caizdir, fakat kişiyi bir dağı veya duvarı taşımakla mükellef tutması, kişinin bu işi yaptığı takdirde mükâfaatlanması, yapmadığı takdirde, cezalanması şeklinde mükellef tutması caiz değildir¹¹⁰.

3- Eğer güç yetirilmeyecek şeylerle mükellef tutulmak caiz olsaydı, "Allah bir kimseye gücünün yetmiyeceğini teklif etmez." ayet-i kerimesinin haberi yalan olurdu ki bu da muhaldir¹¹¹.

4- Hz. Adem'e isimleri öğrettikten sonra, Allah Teâlâ'nın meleklere: "Bunların adlarını Bana bildirin!" ayet-i celilesinin anlamına gelince, bu, emr edilen şeyin tahkiki için bir emir (teklif) değil, ancak meleklerin aczini ortaya koymak maksadına yönelik bir hitaptir¹¹².

Bu konuda Eş'arilerin hareket noktasının Allah'ın istediğini yapan (fâil-i muhtâr), mülkünde istediği tasarrufta bulunabilen sonsuz kudret sahibi olan inanç üzerinde, Mâtürîdilerin ise Allah'ın "hikmet" sıfatıyla muttasıf olması, bu nedenle hikmet ve maslahat, ilâhî adâlet ve kemâl prensibi üzerinde ağırlık koyduklarını görmekteyiz. Bize göre her ikisi de haklı nedenlere tutunmakla beraber, Mâtürîdilerin görüşü daha tatmin edici bulunmaktadır. Çünkü Eş'arilerin prensibi de bir tarafa atılmamakta, onunla birlikte daha kapsamlı bir açıklama getirilmektedir.

Devamı var

¹⁰⁹el-Beyâdi, İşârâtü'l-Meram, s.248; Şeyhzâde Abdurrahim, Nazmu'l-Ferâid, s.26.

¹¹⁰Aynı yer; Ebû 'Uzbe, er-Ravdatu'l-Behiyye, s. 54-55; Nüreddin Es-Sâbûnî, Mâtürîdiyye Akaidi, Tercüme Eden: Bekir Topaloğlu, Ankara, 1979, s.146 (Metin, s. 69).

¹¹¹el-Beyâdi, İşârâtü'l-Merâm, s. 249.

¹¹²Ebû 'Uzbe, er-Ravdatu'l-Behiyye, s. 55; Şeyhzade Abdurrahim, Nazmu'l-Ferâid, s.26; Nüreddin Es-Sâbûnî, Mâtürîdiyye Akaidi, Tercüme Eden: Bekir Topaloğlu, s.146.